

CENTRALNA NASELJA V SR SLOVENIJI LETA 1987

THE CENTRAL PLACES IN THE SOCIALIST
REPUBLIC OF SLOVENIA IN THE YEAR 1987

IGOR VRIŠER

Centralna naselja v SR Sloveniji leta 1987

Razprava prikazuje mrežje in hierarhijo centralnih naselij leta 1987 v SR Sloveniji (Jugoslavija). Centralna naselja so bila opredeljena na osnovi kvalitativnih in kvantitativnih znakov. Registrirano je bilo 600 naselij s centralnimi funkcijami. Primerjava z razmerami leta 1967, ko so prvič proučili centralna naselja v Sloveniji, kaže na znatne spremembe v omrežju. Nastale so zaradi družbenega razvoja, industrializacije, motorizacije, preureditve državne uprave in spremenjene potrošnje.

ABSTRACT

UDC 911.37(497.12)=20

The Central Places in the Socialist Republic of Slovenia in the year 1987

The paper deals with the system of central places in the year 1987 in the S.R. of Slovenia (NW Yugoslavia). Central places were defined using both qualitative and quantitative indicators. 600 settlements were identified as central places (including the lowest order rural service centres). The comparison with the situation in 1967 (first published study of central places in Slovenia) points to considerable changes in the network. They were the result of the general societal evolution and, more in particular, of the further industrialization of the country, of the increase in the motor-car ownership, of the changes in the administrative structure and of the consumption patterns.

Naslov — Address

Dr. Igor Vrišer, redni univ. prof. in dopisni član SAZU

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta

Aškerčeva 12

61000 Ljubljana

Jugoslavija

I.

Centralna naselja (središča) v SR Sloveniji je proučil l. 1967 Vladimir K o - k o l e (1971). V obsežni razpravi je s pomočjo posebnega vprašalnika opredelil naselja, ki so imela določene storitvene dejavnosti oziroma centralne funkcije, ugotovil je njihovo hierarhično stopnjo v omrežju centralnih naselij in očrtal njihova vplivna območja. Pred tem je objavil Igor V r i š e r (1968) izsledke podobne študije za celotno jugoslovansko centralnonaselbinsko omrežje. Zajeta je bila tudi SR Slovenija. Glede na obsežnost ozemlja je bila uporabljena nekoliko enostavnejša metoda, vendar se rezultati za SR Slovenijo niso bistveno razlikovali od kasnejših Kokoletovih izsledkov. Slednji so podrobneje obravnavali centralna naselja na nižjih ravneh ter so nekoliko bolj razčlenili višje hierarhične stopnje. Poznejše proučitve centralnih naselij in oskrbe v SR Sloveniji so se večidel omejevale na regionalne orise (Vera K o - k o l e - V l a d o K o k o l e, 1984; V. K o k o l e, 1978; M. P a k, M. B a t a g e l j, M. H r v a t i n, 1987) oziroma so skušale obdelati oskrbo kot posebno gospodarsko dejavnost, vendar povezano z omrežjem centralnih naselij (M. P a k, V. T r i l a r, 1986).

Od obeh proučitev je minilo več kot dvajset let. Zaradi družbenega razvoja in pokrajinske preobrazbe v SR Sloveniji upravičeno lahko predpostavljamo, da se je omrežje centralnih naselij pomembno spremenilo v tem času. Do sprememb naj bi prišlo predvsem pri centralnih naseljih nižjih stopenj, medtem ko naj bi preobrazba centralnih naselij na višjih ravneh potekala v kvalitativnem smislu. Nedvomno so na spremembe v položaju, opremljenosti ali glede hierarhične stopnje centralnih naselij vplivali nekateri posebni dejavniki, kot so novosti v prometu, porast prometnih storitev, razvoj motorizacije, preureditev državne uprave oziroma nekaterih javnih služb, drugačna potrošnja prebivalstva in še nekateri razlogi.

Navedene spremembe so spodbudile avtorja, da je skušal (ob sodelovanju dr. V. Kokoleta in slušateljev II. letnika geografije 1987/1988) na novo proučiti centralnonaselbinsko omrežje v SR Sloveniji in priti do sodobnejše podobe o njegovi sestavi, organizaciji in funkcioniranju ter ugotoviti, kakšne težnje so se uveljavile v njegovem razvoju.

II.

Viri. V prvih raziskavah sta se avtorja oprla na anketne vprašalnike kot temeljni vir. Anketirala sta osnovne šole (V. Kokoleta) oziroma krajevne urade (I. Vrišer) glede uporabe storitev in nakupov. Pomagala sta si še z adresarji, telefonskimi imeniki in nekaterimi seznami ustanov. Zaradi časov-

nih in denarnih omejitev izvedba ankete ni prišla v poštev. Zato je avtor kot temeljni vir podatkov uporabil »Register delovnih organizacij in samoupravnih skupnosti« in »Register zasebnih podjetnikov — delovnih ljudi, ki samostojno opravljajo dejavnost z delovnimi sredstvi v lasti občanov«, ki ju vodi republiški zavod za statistiko (Zavod SRS za statistiko, 1988). Obe evidenci naj bi zajeli vse delovne organizacije, skupnosti, združenja, družbenopolitične organizacije in vse zasebnike, ki se ukvarjajo z obrtjo, gostinstvom, svobodnimi poklici itd. Gradivo je bilo urejeno po naseljih in občinah, kar je olajšalo obdelavo. Zabeležena je bila tudi šifra dejavnosti po predpisani nomenklaturi (Zavod SRS za statistiko, 1976), a se je izkazala kot preveč ohlapna in zato manj uporabljiva. Poleg tega gradiva smo v razpravi uporabili še telefonski imenik (za določitev zdravstvenih postaj, trgovskega omrežja, bank, postaj ljudske milice, lekarn, krajevnih uradov, telefonskih končnih in vozliščnih central), saj so bili podatki v evidencah za nekatere dejavnosti premalo podrobni. Slabost navedenih registrov je, da za nekatere dejavnosti ne dajejo podatkov o podrejenih enotah, podružnicah, izpostavah itd., ki v sedanjem pravnem sistemu nimajo značaja TOZD ali niso pravno samostojne. Uporabili smo tudi nekatere sezname, npr. za krajevne skupnosti (L. Ilić, 1986), šolsko omrežje (Zavod SRS za statistiko, 1987) ali sodišča (Zakon o rednih sodiščih, UL, 1982).

Kot pomožni vir smo uporabili podatke zadnjega popisa prebivalstva iz l. 1981, ki prinaša navedbe o celotnem prebivalstvu oziroma o številu aktivnih v storitvenih dejavnostih in o številu delovnih mest v terciarnih in kvartarnih dejavnostih po naseljih (Zavod SRS za statistiko, 1981, 1984).

III.

Metoda. Zaradi primerjave z analizami iz l. 1967 oziroma 1968 smo se pri metodološki obdelavi skušali kar najbolj držati dosedanjih postopkov. Uporabili smo podobno kvalitativno vrednotenje in se oprli na podobne opredeljitvene znake. Vendar smo pri slednjih morali opustiti nekatere indikatorje, ker se je njihov pomen ali zmanjšal (npr. kmetijske zadruge, dvorane za prireditve) ali se je njihova vloga spremenila (srednješolsko omrežje). Pri obdelavi izbranih znakov se je izkazalo, da so mnogi med njimi veliko manj indikativni, kot so bili v šestdesetih letih. Ta ugotovitev posebej velja za proizvodne obrtnike (npr. mizar, kolar, ključavničar, mesar, čevljar, krojač), nekatere trgovine (npr. za trgovine s čevlji, s pohištvo) ali javne službe (npr. postaje ljudske milice). Izkazalo se je, da se obrtniki bolj ravna po proizvodnih lokacijskih dejavnikih in manj po potrošnji in so zato v sedanjosti manj primeren kazalec centralnosti. Nekatere obrti so zaradi industrijske proizvodnje sploh izgubile prvotno vlogo (čevljarji, krojači, mizarji); industrijska proizvodnja in potrošniška mentaliteta sta jih zelo omejili. Tudi pri trgovskem omrežju je prišlo do občutnih sprememb. Veliko več je različnih blagovnic in »marketov«, ki so izrinili specializirane trgovine oziroma so si jih pridružili (npr. trgovine s čevlji, tekstilom ali pohištvo). Nasprotno temu so se obdržale trgovine z železino. Znatne spremembe je doživela državna uprava: ukinjeni so bili okrajji, uveljavile so se krajevne skupnosti, v nekaterih občinah

so odpravili matične oziroma krajevne urade ali so jih znatno skrčili, preuredili so omrežje sodišč in so močno omejili število postaj ljudske milice. Omeniti je še treba zvečano število bančnih poslovalnic in večjo razvejanost bančne hierarhije. Znatne spremembe je doživelo šolsko in zdravstveno omrežje, večidel v smislu krčenja in združevanj.

Glede na vse to je razumljivo, da so postali nekateri opredelitveni znaki, uporabljeni pred dvajsetimi leti, neustrezni oziroma so izgubili svojo indikativnost (npr. čevljarstvo, mizarstvo, ključavničarstvo, trgovina s čevlji, kino). Drugi, nasprotno, so dobili večji pomen (npr. bančne ekspoziture, trgovine z železnino, tiskarne, tedniki). Tretji zopet pa so spremenili svojo vlogo (osnovne in srednje šole, trgovine z mešanim blagom, krajevni uradi). To dejstvo moramo upoštevati pri morebitnih primerjavah centralnih naselij iz l. 1967 s sedanjimi razmerami.

Opisane spremembe pri opredeljenih znakih so tudi povzročile, da ni bilo mogoče uporabiti enakih znakov in enake hierarhične členitve kot pred dvajsetimi leti. Razvrstitev indikatorjev glede na pogostost pojavljanja je pokazala na občutne kvantitativne in kvalitativne spremembe. Zaradi tega smo morali napraviti delno spremenjen izbor kazalcev in zasnovati nekoliko drugačno hierarhično členitev centralnih naselij.

Navajamo pogostost pojavljanja posameznih storitvenih dejavnosti (opredeljenih znakov) v naseljih v SR Sloveniji. V obravnavo je bilo zajetih osem skupin dejavnosti z 48 znaki. (V oklepaju je navedena pogostost pojavljanja l. 1967 po Kokoletovih navedbah.)

Tabela 1. Pogostost pojavljanja nekaterih storitvenih dejavnosti v posameznih naseljih v SR Sloveniji l. 1987

Table 1. The frequency of the occurrence of some selected services in particular settlements in Slovenia in the year 1987

Gostišče, gostilna	1227	Ekspozitura banke	163 (59)
Trgovina z mešanim blagom	1093	Fotografska delavnica	149 (55)
Krajevna skupnost	966	Trgovina z železnino	144 (42)
Mizarstvo	857	Slaščičarstvo	135
Nepopolna ali popolna osnovna šola	713	Trgovina s tekstilom	110 (47)
Pošta	450	Hotel	103
Ključavničarstvo	428	Lekarna	92 (77)
Krojaštvo	382	Kino	76 (58)
Popolna osnovna šola	334	Trgovina s čevlji	72 (57)
Končna telefonska centrala	329	Urarstvo	71 (54)
Krajevni urad	236	Blagovnica	67
Zdravstvena postaja	228	Zdravstveni dom	65 (69)
Bencinski servis	209	Veterinarstvo	65 (55)
Čevljarstvo	170	Občinska skupščina	58 (56)
Postaja ljudske milice	163	Trgovina s pohištvom	52 (21)
		(Srednja šola)	41 (35)
		Enota temeljnega sodišča	38 (40)

Telefonska vozliščna centrala	38 (28)	Glavna telefonska centrala	9 (9)
Zlatarstvo	29 (8)	Temeljno sodišče	8
Optična delavnica	28 (12)	Gledališče	6
Bolnišnica	21 (28)	Univerza	2 (1)
Projektivno podjetje	20 (13)	Dnevnik	2 (2)
Tiskarna	15 (12)	Opera	2 (2)
Temeljna banka	11	Klinika	1 (1)
Tednik	9 (9)	Akademija znanosti	1 (1)

Naravno grupiranje posameznih dejavnosti glede na pogostost pojavljanja je olajšalo njihovo razvrstitev po hierarhičnih stopnjah. Le-te naj bi bile naslednje:

Glavni znak

I. Lokalna ali krajevna središča

Trgovina z mešanim blagom
Krajevna skupnost
Nepopolna ali popolna osnovna šola

II. Ruralna ali industrijska središča

Pošta
Krajevni urad
Osemletna osnovna šola
Zdravstvena postaja

III. Komunalna ali občinska središča

Občinsko središče
(Srednja šola)
Zdravstveni dom
Veterinarska postaja
Lekarna
Ekspozitura banke

IV. Distriktna ali okrožna središča

Blagovnica
Srednja šola
Enota temeljnega sodišča
Splošna bolnišnica
Poslovna enota banke

Pomožni znak

Gostilna ali gostišče
Mizarstvo

Ključavničarstvo
Krojaštvo
Mesarija
Bencinski servis
Končna telefonska centrala

Postaja ljudske milice
Čevljarstvo
Trgovina z železnino
Trgovina s tekstilom
Trgovina s čevlji
Fotografska delavnica
Slaščičarstvo
Hotel
Kino

Trgovina s pohištvom
Zlatarstvo
Optična delavnica
Projektantsko podjetje
Tiskarna

V. Kantonalna ali okrajna središča

Temeljna banka	Glavna telefonska centrala
Srednja šola z več kot tremi srednješolskimi programi	Tednik ali dnevnik
Večja splošna bolnišnica	Gledališče

VI. Provincijsko (pokrajinsko) in republiško središče

Univerza	Višji upravni uradi
Dnevnik	Sedeži združenj
Opera	
Klinika	

Pri razporeditvi znakov velja pravilo, da višja stopnja centralnih naselij vsebuje tudi dejavnosti nižjih stopenj.

Razen kvalitativne opredelitve centralnih naselij na podlagi prisotnosti posameznih dejavnosti v centralnih naseljih smo skušali dopolniti podobo še s kvantitativnim vrednotenjem. Uporabili smo odnos med prebivalstvom in številom zaposlenih (delovnimi mesti) v terciarnih in kvartarnih dejavnostih po krajevnih skupnostih v SR Sloveniji (Zavod SRS za statistiko, 1984). Podoben kazalec je uporabil H. Bobek na listu avstrijskega nacionalnega atlasa, ki prikazuje opremljenost avstrijskih občin s storitvenimi dejavnostmi (Österreich-Atlas, 1978; H. Bobek, A. Hofmayer, 1981). Tudi avtor te študije je v citirani razpravi o centralnih naseljih v Jugoslaviji na podoben način skušal oceniti pomen posameznih centralnih naselij (I. Vrišer, 1968). Uporabljeni kazalec naj bi pokazal, kako so posamezne krajevne skupnosti opremljene z delovnimi mesti v storitvenih dejavnostih in katere krajevne skupnosti znatno presegajo oziroma zaostajajo za slovenskim povprečjem. Za krajevne skupnosti kot najmanjše teritorialne enote smo se odločili, ker smo sodili, da so si po številnih preureditvah pridobile značaj osnovnih družbenih prostorskih skupnosti, ki ga druge teritorialne enote, kot so katastrske občine, krajevni ali matični uradi itd., očitno nimajo. Edino na mestnih območjih krajevnih skupnosti nismo upoštevali, ampak smo mesta obravnavali kot celoto. Ocenili smo, da so krajevne skupnosti v mestih še neustaljene in da v manjši meri odražajo skupne interese prebivalcev kljub nekaterim drugačnim mnenjem (Preoblikovanje krajevnih skupnosti, 1979). Dodatni razlog so bile tudi težave s popisnim gradivom na mestnih območjih.

V SR Sloveniji je prišlo v povprečju na 1000 prebivalcev 169 zaposlenih v terciarnih in kvartarnih dejavnostih. Brez Ljubljane in Maribora bi se ta koeficient znižal na 126. Zato smo kot mejo med podpovprečno in nadpovprečno opremljenostjo vzeli vrednost 120 aktivnih v storitvenih dejavnostih na 1000 prebivalcev.

Z izbranimi metodami smo želeli doseči:

1. možnost objektivne presoje, katera naselja imajo centralne funkcije in v katero hierarhično stopnjo se uvrščajo;
2. podrobno opredelitev centralnih naselij predvsem na nižjih nivojih (lokalna, ruralna in industrijska središča);

3. oceno prostorske razmestitve storitvenih dejavnosti glede na celotno prebivalstvo in presojo, kje je ta odnos nadpovprečen oziroma podpovprečen glede na republiške razmere.

Kot poglobljitno slabost izbrane metode je treba navesti dejstvo, da pri ugotovljenih centralnih naseljih nismo opredelili njihovega vplivnega (gravitacijskega) območja in ocenili, kolikšno je njihovo populacijsko oziroma potrošniško zaledje, kar bi bila najboljša praktična preveritev metode in tudi centralnonaselbinskega omrežja.

IV.

Centralna naselja. Na območjih SR Slovenije smo z izbrano metodo opredelili 600 centralnih naselij (l. 1987). Njihova hierarhična razvrstitev je bila naslednja:

Tabela 2. *Centralna naselja v SR Sloveniji*

Table 2. *The network and the hierarchy of central places in S.R. Slovenia*

	Število	%	Kumulativa	%
Lokalna ali krajevna središča	392	65,2	600	100,0
Ruralna (podeželska)				
ali industrijska središča	151	25,2	208	34,7
Komunalna ali občinska središča	42	7,0	57	9,5
Distriktna ali okrožna središča	7	1,2	15	2,5
Kantonalna ali okrajna središča	6	1,0	8	1,3
Provincijska ali pokrajinska središča	1	0,2	2	0,3
Republiško središče	1	0,2	1	0,2

Za lažje razumevanje smo posamezne hierarhične stopnje poimenovali z nazivi iz upravne prakse. Ponazorijo naj njihovo opremljenost s centralnimi funkcijami in relativni pomen v centralnoselbinskem omrežju. V bolj pomenostavljeni obliki bi lahko razdelili hierarhijo centralnih naselij na štiri temeljne skupine:

temeljna oskrbna središča	392	65,2 %
oskrbna središča nižje ravni	193	32,2 %
oskrbna središča srednje ravni	13	2,2 %
oskrbna središča višje ravni	2	0,4 %

Centralna naselja v SR Sloveniji so zajela več kot polovico prebivalstva (59,4 %). V njih je osredotočeno kar 80 % delovnih mest in v njih dela celo 91 % vseh zaposlenih v storitvenih dejavnostih. Glede na to jih lahko smatramo za nedvomna družbena središča.

Tabela 3. *Prebivalstvo v centralnih naseljih l. 1981*Table 3. *Population, active population and employment in the service sector of activities in the central places in the S.R. of Slovenia in the year 1981*

Stopnja	Prebivalstvo		Povprečno prebivalstvo	Aktivno prebivalstvo		
	število	%		bivajoče	zaposleno	zaposleni v storitvah
Krajevna s.	180 458	16,0	460	63 370	48 240	13 690
Podeželska s.	189 555	16,8	1 255	81 589	112 205	31 969
Občinska s.	196 452	17,5	4 677	91 560	149 420	50 557
Okrožna s.	88 609	7,9	12 658	39 756	61 854	22 805
Okrajna s.	139 504	12,4	23 250	64 967	117 828	50 566
Pokrajinsko s.	106 113	9,4		47 899	64 325	27 148
Republiško s.	224 817	20,0		107 874	152 327	93 929
Skupaj	1 125 508	100,0	1 875	497 015	706 201	290 664
SR Slovenija	1 891 864		315	912 726	888 018	318 779
% delež cen- tralnih naselij	59,4			54,4	79,5	91,2

Sodeč po ugotovljeni hierarhični razvrstitvi centralnih naselij na območju SR Slovenije je bilo razmerje med višjimi in podrejenimi središči glede na kumulativni zbir centralnih naselij:

$$1 : 2 : 4,0 : 1,9 : 3,8 : 3,7 : 2,9,$$

kar bi v povprečju ustrezalo Christallerjevemu »tržnemu modelu«, ki izkazuje razmerje 1 : 3. Podobno razmerje je bilo ugotovljeno tudi v prvih analizah centralnih naselij pred dvajsetimi leti (I. Vrišer, 1968).

Iz prikazane strukture centralnih naselij je razvidno, da so bila najbolj razširjena centralna naselja krajevnega (lokalnega) pomena, ki so jih opredeljevale vsaj tri osnovne dejavnosti: krajevna skupnost, ki je izražala povezanost in skupne interese prebivalstva na danem območju, trgovina z mešanim blagom, ki je zagotavljala osnovno oskrbo, in osnovna šola kot temeljna javna (izobraževalna) funkcija. Tem trem funkcijam se je v večini primerov pridružilo še gostišče (gostilna, buffet) ter morebitna obrtna delavnica. Ta majhna središča, ki so prepredla vse poseljene predele, so v veliki meri pogojevala ne le oskrbo prebivalstva, ampak tudi vso ostalo hierarhično nadgradnjo centralnih naselij. Njihovo število in gostota sta se ravnala po gostoti prebivalstva in obliki poselitve. Zaradi prevladujoče razpršene poselitve je bilo njihovo število sorazmerno zelo veliko.

Zanimiva je še naslednja primerjava: ob nekoliko zahtevnejših kriterijih, ki bi terjali, da obsegajo ta osnovna središča poleg navedenih funkcij še pošto

in določene obrti (ključavničarstvo, krojaštvo), bi se število teh osnovnih središč skrčilo na 276.

Višjo in zahtevnejšo stopnjo so predstavljala ruralna (podeželska) ali industrijska središča. Za uvrstitev v to stopnjo je moralo centralno naselje obsegati poleg funkcij iz predhodne stopnje še zdravstveno postajo, krajevni urad, popolno osnovno šolo (osemletko), morda tudi lekarno in bančno ekspozituro ter nekatere storitvene obrti. V SR Sloveniji je 151 naselij doseglo ustrezno opremljenost. To so bila ali tradicionalna središča podeželskih območij (npr. Moravče, Komen, Apače, Cerklje, Dobrovnik, Grad, Cirkulane, Gornji Grad, Mokronog, Vinica, Sodražica, Planina pri Sevnici) ali so nastala ob manjših industrijskih aglomeracijah, kot so bile npr. Pivka, Ivančna Gorica-Stična, Zreče, Stari trg-Lož, Žiri, Prebold, Podvelka itd.; nekatera med njimi je oblikoval turizem (Dolenjske Toplice, Dobrna, Kranjska Gora, Solčava, Radenci). Mnoga med temi središče so bila nadpovprečno dobro opremljena, da bi jih dejansko lahko uvrstili v naslednjo višjo kategorijo občinskih središč (npr. Rogaška Slatina, Medvode, Mežica, Beltinci, Portorož, Prevalje, Mislinja), vendar so jim manjkale nekatere dejavnosti, ki so se iz docela formalnih razlogov vezale na občinske sedeže. V novejši dobi so postala nekatera središča te stopnje ob razrastu urbanizacije mestni sateliti (npr. Dekani, Štore, Vojnik, Dobrova, Škofljica, Medvode, Kamnica, Spodnje Hoče) ali pa so delila centralne funkcije z bližnjim mestom (npr. Ravne-Prevalje, Piran-Portorož, Nova Gorica-Sempeter) in bi jih glede na to morali obravnavati ali skupaj z mestom ali pa jim priznati poseben položaj. Glede na poreklo bi lahko teh 151 centralnih naselij te stopnje razdelili med podeželska središča (88), industrijske kraje (37), turistična naselja (12), mestne satelite (13) in prometne postojanke (6).

Naslednjo višjo kategorijo so tvorila občinska središča. Poleg že navedenih funkcij so bila sedež občine, imela so zdravstveni dom, veterinarsko postajo, lekarno, bančno poslovalnico, postajo ljudske milice, morda tudi že srednjo šolo, čevljarstvo, trgovino z železnino, tekstilom, čevlji, slaščičarno, fotografsko obrt, hotel in kino. Na to stopnjo se je uvrstilo 42 središč, skupaj s središči višjih stopenj pa 57. Med njimi so bile opazne razlike v opremljenosti. Tako so bili npr. Kamnik, Kočevje, Škofja Loka, Krško, Sežana ali Izola bolj opremljeni s storitvenimi dejavnostmi kot pa na primer Lenart, Litija, Šentjur, Slovenske Konjice, Dravograd, Cerknica ali Tržič. Pri bolj podrobni členitvi bi morali upoštevati te razlike. Po poreklu so bila ta centralna naselja nekdanja mesteca, trgi ali pa so se izoblikovala z dodelitvijo funkcije občinskega središča (npr. Trebnje, Logatec, Šmarje pri Jelšah).

Občinska središča so tvorila ob okrožnih in okrajnih središčih temeljne družbenopolitične skupnosti v SR Sloveniji. V javnosti so bili večkrat izraženi pomisleki, ali niso te upravne enote prevelike in sta zaradi tega samouprava in demokracija okrnjeni ter uprava odmaknjena od prebivalcev. Kaže, da v mnogih primerih manjkajo nižja upravna središča, saj so krajevne skupnosti kot samoupravne teritorialne enote premajhne in preveč neustaljene. Tako se pred našo upravno razdelitev še dalje postavlja vprašanje manjših administrativnih enot, katerih velikost bi ustrezala nekdanjim predvojnim

občinam ali občinam iz obdobja 1952—1955 oziroma sedanjim krajevnim uradom.

Nekatera občinska središča so zaradi svoje lege in zaledja pridobila določene funkcije srednje oskrbne stopnje, kot so npr. srednja šola z več programi, manjša splošna bolnišnica, poslovna bančna enota, blagovnica, bolj razvejano trgovsko in obrtno omrežje (npr. trgovina s pohištvom, zlatarstvo, optik), projektantsko podjetje ali tiskarna. Prerasla so v okrožna ali distriktna ali celo v okrajna ali kantonalna središča. Slednja so bila sedež temeljne banke, večje splošne bolnišnice, glavne telefonske centrale, tednika ali štirinajstdnevnik, gledališča in srednjih šol z razvejanimi programi. V prvo skupino se je uvrstilo sedem (Brežice, Jesenice, Postojna, Ptuj, Slovenj Gradec, Titovo Velenje, Trbovlje), v drugo pa šest centralnih naselij (Celje, Koper, Kranj, Murska Sobota, Nova Gorica in Novo mesto), skupaj 13. Opozoriti je treba, da je bilo ločevanje med obema kategorijama pogostoma težavno, še bolj pa to velja za razlikovanje med bolje opremljenimi občinskimi centri in okrožnimi središči (npr. Brežice-Krško ali Sežana-Postojna). Pri opredelitvi so pogostoma odločale nekatere dejavnosti (npr. obstoj bolnišnice, bančne poslovne enote) ali boljša opremljenost zaradi turizma (npr. Piran, Izola) ali dogovorjena delitev dela (Slovenj Gradec-Ravne). Zaradi tega je treba smatrati kategorizacijo na teh stopnjah za bolj indikativno in ne za dokončno. V nekaterih primerih nas opozarja na določeno neurejenost v delitvi dela (Obalna regija) ali na potrebo po vključitvi novega središča ustrezne stopnje (npr. Sežana). Ne glede na te pridržke je očitno, da moramo računati s 14—16 središči srednje stopnje (upoštevaje tudi Ljubljano in Maribor), čeprav v upravni razdelitvi na tej ravni dovoljujemo le samoupravno združevanje v medobčinske skupnosti. V resnici pa se na mnogih področjih občuti pomanjkanje upravnih središč tega nivoja, saj ga prostovoljno združevanje ne more uspešno nadomestiti (npr. v regionalnem razvoju, regionalnem planiranju, v načrtovanju infrastrukturnih naprav ali v vodnem gospodarstvu). Tako ostaja še dalje odprto vprašanje, ali v SR Sloveniji obnoviti okraje z določenimi upravnimi funkcijami in ali med njimi razlikovati en sam ali dva nivoja.

Zaradi političnih razmejitev po obeh svetovnih vojnah sta ostali v SR Sloveniji samo dve središči višje oskrbne ravni: pokrajinsko središče v Mariboru in republiško središče v Ljubljani. Glede njune opredelitve ni nikakršnih dilem. Ostaja pa še dalje odprto vprašanje, kako nadomestiti vlogo Trsta kot tretjega središča te stopnje. Tako Koper kot celotno obalno somestje (Koper-Izola-Piran) zaradi svoje slabše opremljenosti ne izpolnjujeta teh pričakovanj in južna Slovenija ostaja še dalje brez ustreznega središča višje ravni.

V luči teh ugotovitev je treba tudi obravnavati regionalno razmestitev centralnih naselij. Iz nje so razvidne razlike, ki so posledica načina poselitve, gostote prebivalstva, tipa naselij, preteklega in sedanjega družbenega razvoja in političnogeografskih posegov.

Iz razporeditve centralnih naselij je razvidno, da ne obstajajo znatnejše razlike med regijami. Tako na primer se giblje gostota centralnih naselij na 100 km² v razponu od 1,5 do 4,0 (Notranjska 1,5, Dolenjska 2,1, Koroška 2,5, Gorenjska 2,6, osrednja Slovenija 3,0, Savinjska Slovenija 3,4, Podravje 3,7 in

Tabela 4. Regionalna razmestitev centralnih naselij v SR Sloveniji*

Table 4. The regional spatial distribution of central places in the S.R. Slovenia

Regija	Skupaj	Krajevna središča	Podeželska — industrijska središča	Občinska središča	Okrožna središča	Okrajna središča	Pokrajinska — republiška središča
SR Slovenija	600	392	151	42	7	6	2
Pomurska	54	39	11	3	—	1	—
Podravska	81	52	23	4	1	—	1
Koroška	26	14	8	3	1	—	—
Savinjska	81	48	25	6	1	1	—
Spodnjeposavska	27	18	6	2	1	—	—
Dolenjska	35	22	9	3	—	1	—
Zasavska	12	8	1	2	1	—	—
Osrednjeslovenska	108	72	27	8	—	—	1
Gorenjska	56	41	10	3	1	1	—
Goriška	65	46	15	3	—	1	—
Notranjska	22	13	6	2	—	—	—
Obalna	33	19	10	3	—	1	—

* Regionalizacija, povzeta po »Zavod SRS za družbeno planiranje, 1987; Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, 1974«.

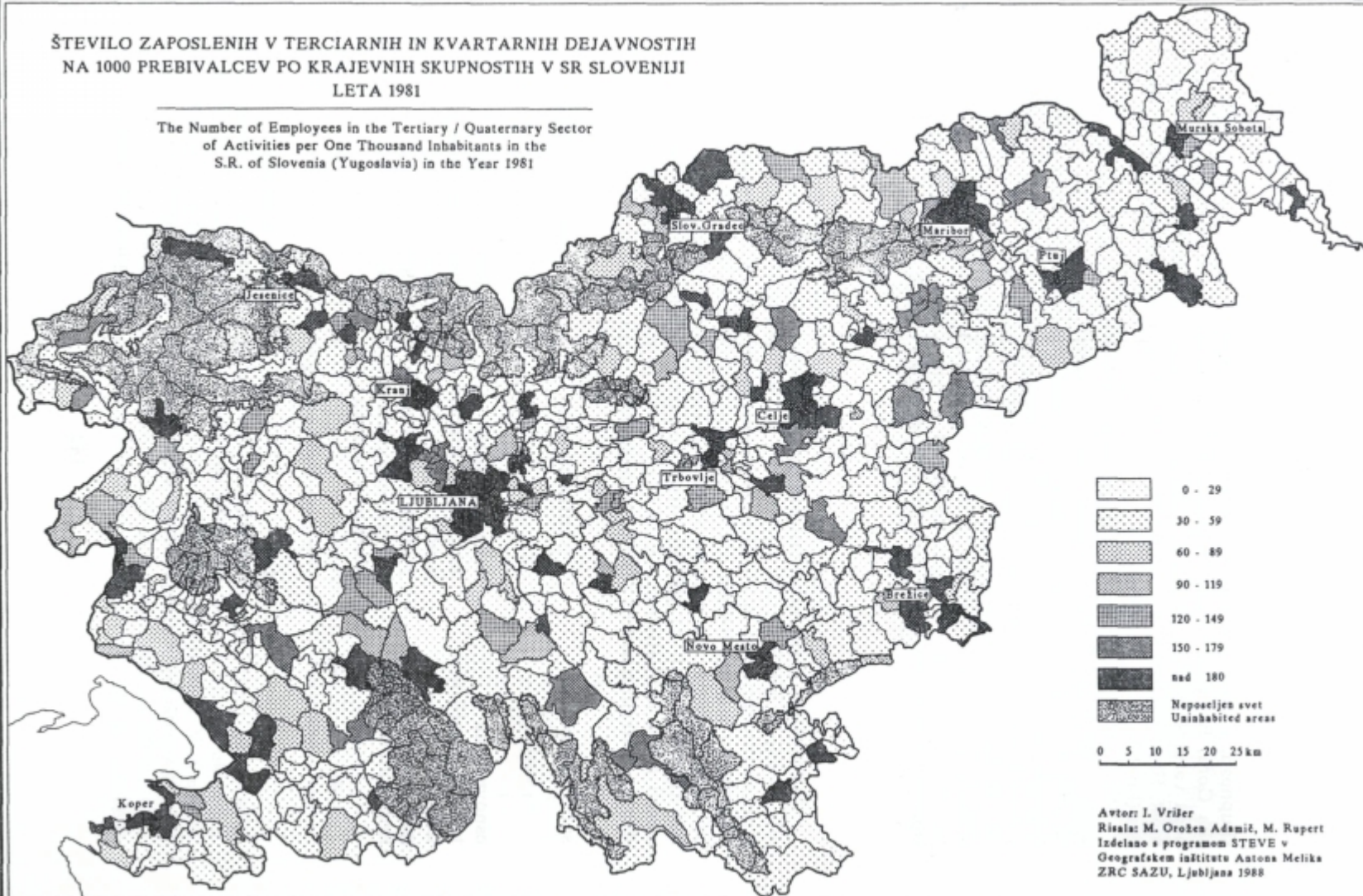
Pomurje 4,0 centralnih naselij na 100 km²). Opozoriti pa je vendarle treba na eno značilnost. Podrobnejša analiza razmestitve centralnih naselij pokaže, da je v občinah ali regijah, ki imajo šibko središče občinske, okrožne ali okrajne stopnje, več ruralnih središč (npr. mozirska, grosupeljska, radeljska ali radovljiska občina), in nasprotno, močna središča višjih ravni ovirajo razvoj ruralnih centrov (kranjska, celjska občina) in omogočajo oblikovanje predvsem krajevnih središč.

Kot pozitivno značilnost razporeditve centralnih naselij po regijah moramo zabeležiti, da so se v povojnem času izoblikovala in utrdila regionalna središča, kar je kljub določenim pomislekom o policentrični ureditvi SR Slovenije vendarle potrjevalo smiselnost takšne politične in regionalnorazvojne naravnosti (Zavod SRS za družbeno planiranje, 1986).

Preveritev omrežja centralnih naselij s kvantitativnimi kazalci, v našem primeru s koeficientom števila zaposlenih v storitvenih dejavnostih na 1000 prebivalcev v krajevnih skupnostih, je pokazala, da so nadpovprečna števila izkazovale večidel skupnosti z urbanim, turističnim ali prometnim pomenom. Tako so krajevne skupnosti v občinskih centrih in središčih višjih stopenj z izjemo nekaterih industrijskih mest (npr. Hrastnik, Zagorje, Ruše) znatno presegle slovensko povprečje (169 zaposlenih v storitvah na 1000 prebivalcev). Krajevne skupnosti v pomembnejših podeželskih in industrijskih središčih so izkazovale koeficiente med 80—160 in so že zaostajale za slovenskim povprečjem. To dokaj pravilno podoba so spreminjale krajevne

ŠTEVILO ZAPOSLENIH V TERCIARNIH IN KVARTARNIH DEJAVNOSTIH
 NA 1000 PREBIVALCEV PO KRAJEVNIH SKUPNOSTIH V SR SLOVENIJI
 LETA 1981

The Number of Employees in the Tertiary / Quaternary Sector
 of Activities per One Thousand Inhabitants in the
 S.R. of Slovenia (Yugoslavia) in the Year 1981

Avtor: J. Vrišer
 Risala: M. Orožen Adamič, M. Rupert
 Izdelano s programom STEVE v
 Geografskem inštitutu Antona Melika
 ZRC SAZU, Ljubljana 1988

skupnosti, v katerih so bile nameščene pomembnejše turistične naprave (Kranjska Gora, Rogaška Slatina, Radenci, Bovec), objekti zdravstvenega in socialnega varstva (Golnik, Ponikve, Rakičan), prometne postojanke (Divača, Zidani most, Hrpelje-Kozina) ali pa je krajevna skupnost imela značaj mestnega sate-lita (Limbuš, Polje, Skofljica).

Iz analize uporabljenega kazalca lahko razberemo, da je v centralnih naseljih prišlo v povprečju 258 zaposlenih v terciarnih in kvartarnih dejavnostih na 1000 prebivalcev. V naseljih brez centralnih funkcij je znašal ta koeficient komajda 36. V primeru, če bi iz teh primerjav izločili Ljubljano in Maribor, v katerih so osredotočene storitvene dejavnosti, bi se navedeni koeficient znižal na 126, kar bi lahko uporabili kot spodnjo mejo za pomembnejša središča. Ali drugače povedano: s stopnjo 30 in več zaposlenih v storitvenih dejavnostih na 1000 prebivalcev bi imeli indikacijo o centralnonaselbinskem pomenu, s stopnjo 120 pa bi opredelili pomembnejša centralna naselja.

V.

Spremembe v centralnonaselbinskem omrežju. Izsledki o omrežju centralnih naselij v SR Sloveniji, ugotovljeni l. 1967 oziroma 1968, omogočajo, da z nekaterimi pridržki in omejitvami izvedemo primerjavo s sedanjimi razme-rami in ob tem ugotovimo glavne razvojne težnje. Na žalost ni bilo mogoče izpeljati primerjav na povsem identičnih kazalcih. Kot že omenjeno so neka-teri kazalci izgubili na pomenu, drugi so postali neuporabni in tretji so spre-menili svojo indikativnost. K o k o l e (1971) je na primer opredelil najnižje stopnje centralnih naselij z naslednjimi znaki:

subcentralne vasi	centralne vasi	ruralni/industrijski centri
	g l a v n i z n a k i	
osnovna šola	osemletna šola	zdravstveni dom
trgovina z mešanim blagom	krajevni ali matični urad	veterinarska postaja
gostilna	postaja ljudske milice	trgovina s čevlji
krojač ali čevljar	zdravstvena postaja	lekarna
	kmetijska zadruga	ključavničar
	p o m o ž n i z n a k i	
	pek	gostišče s sobami
	mesarija	mehanic
	mizar ali kolar	soboslikar
	društva	slaščičarna
	dvorana za prireditve	elektrotrajon
		fotograf
		trgovina z železno

Pri znakih, ki opredeljujejo subcentralne vasi, se je pomen »krojača« ali »čevljarja« zelo zmanjšal zaradi industrijske konkurence. Podobno je bilo v centralnih vaseh s kazalcem »kmetijska zadruga«, ki so se le ponekod obdržale v stari vlogi. Zaradi načrtnega krčenja se je zelo zmanjšalo število »postaj ljudske milice«. Ponekod so odpravili krajevne urade. Spremenil se je pomen nekaterih pomožnih znakov, kot so pek, kolar, dvorana za prireditve. Pri ruralnih in industrijskih centrih se je skrčilo število veterinarskih postaj, zdravstvene domove so prenesli v občinska središča, zmanjšali so število osemletk itd. Opredelitveni znaki, ki jih je uporabil I. Vrišer (1968), so tudi doživeli spremembe, vendar manjše kot v prvem primeru. Še enkrat kaže opozoriti na določeno tveganost, ki se ji izpostavljam, ko primerjamo med seboj tako različna in razmaknjena obdobja.

Primerjave, ki smo jih izvedli, so pokazale, da se je število centralnih naselij na nižjih ravneh pomnožilo. Na srednji in višji ravni pa ni doživelo pomembnejše preobrazbe.

Tabela 5. Primerjava omrežja centralnih naselij l. 1967 in 1987 v SR Sloveniji

Table 5. The comparison of the networks of central places in the S.R. of Slovenia in the years 1967 and 1987

Stopnja centralnega naselja	Po metodi V. Kokoleta (1971)		Po metodi I. Vrišerja (1968)		
	Število središč		stopnja centralnega naselja	število središč	
	1967	1987		1968	1987
Subcentralne vasi	189	373	I.	130	137
I. Centralne vasi	261	99	II.	46	42
II. Ruralni/industrijski centri	28	38	III.	8	7
III.	27	22	IV.	2	6
IV.	16	20	V.	1	1
V.	5	7	VI.	1	1
VI.	5	5			
VII.	1	1			
VIII.	1	1			
IX.	1	1			
Skupaj	534	567	Skupaj	188	194

Najpomembnejši premiki so se izvršili (zaradi omenjenih krčenj, preobrazbe trgovskega omrežja, spreminjanja pomena nekaterih dejavnosti ali ukinitvev) med centralnimi naselji na najnižjih ravneh in sicer po klasifikaciji V. Kokoleta pri subcentralnih in centralnih vaseh ter pri ruralnih/industrijskih centrih. Zlasti se je povečalo število subcentralnih vasi, zmanjšalo pa število centralnih vasi. Naslednja pomembna sprememba je povečanje števila ruralnih

143

in industrijskih centrov. Pri centralnih naseljih srednje stopnje (IV., V. in VI. stopnja) je treba omeniti rahlo povečanje središč IV. in V. stopnje. Napredovali so nekateri občinski centri kot npr. Lendava, Ruše, Radlje, Sevnica, Sentjur, Trzič, Titovo Velenje in Zagorje, ki so bili prej večidel na III. stopnji. Nekateri med njimi dosegajo v sedanosti celo že obeležja V. stopnje (Titovo Velenje, Izola). Sicer sta se na V. stopnjo povzpela Postojna in v določeni meri tudi Piran (skupaj s Portorožem), kar je verjetno posledica boljše opremljenosti zaradi turizma. Nazadovala sta v hierarhiji centralnih naselij edinole Šoštanj in Ilirska Bistrica, ki sta bila po prvi oceni na III. oziroma IV. stopnji.

Po klasifikaciji, ki jo je uporabil I. Vrišer, zaradi bolj grobih meril ni bilo zaznamovati večjih sprememb. Povečalo se je edino število središč I. stopnje in zmanjšalo število občinskih središč (izpadla sta Bled in Šempeter).

Iz opisanih razvojnih premikov lahko povzamemo naslednje ugotovitve o razvoju centralnih naselij v SR Sloveniji v minulih dvajsetih letih:

1. Okrepilo se je omrežje lokalnih središč (po Kokoletu subcentralnih vasi). Razprostrlo se je na široko in po vseh območjih.

2. Zaradi racionalizacije v šolstvu, zdravstvu in upravi se je zelo skrčilo število »centralnih vasi«. Pravzaprav so se razdvojile: en del je izgubil funkcije in nazadoval v subcentralne vasi, drugi del pa je okreplil svoje centralne funkcije in napredoval med ruralne in industrijske centre.

3. Na sploh se je zelo okrepila kategorija ruralnih in industrijskih centrov; njihovo število je naraslo po metodologiji V. Kokoleta za 10 krajev in po metodi I. Vrišerja za 7 naselij. Obenem se je ta kategorija popestrila: pojavila sta se dva nova tipa, ki sta se izoblikovala zaradi turizma ali kot mestni sateliti. Glavni razlog za krepitev teh središč pa je vendarle bila industrializacija.

4. Ojačala so se občinska središča. Mnoga med njimi, ki so bila pred dvajsetimi leti med ruralnimi centri, so napredovala ali pa so okrepila svoje funkcije (Sevnica, Zagorje, Lendava, Izola). Prepustitev mnogih dejavnosti občinam, razširitev srednješolskega omrežja, specializacija trgovskega omrežja, širjenje nekaterih proizvodnih dejavnosti (posebne obrti, projektantske organizacije) ter obča decentralizacija so na splošno okrepile občinska središča.

5. Ista gibanja so po drugi strani oslabila tradicionalna središča srednje ravni. Zlasti so izgubila na pomenu okrožna (distriktna) središča, kot npr. Jesenice, Brežice, Trbovlje, Ptuj ali Slovenj Gradec. V mnogih primerih so morala svoje funkcije deliti z bližnjimi občinskimi centri (npr. na Koroškem, v Spodnjem Posavju). Manj prizadeta so bila okrajna (kantonalna) središča, ki so uspela obdržati nekatere centralne funkcije ali pa so jih celo pridobila ob nekaterih decentralizacijah (npr. v bančništvu, srednjem šolstvu, upravi). Poseben primer med temi središči so nekatera mesta, ki v številnih pogledih izpolnjujejo pogoje za uvrstitev v to kategorijo (Titovo Velenje, Piran-Portorož).

6. Razvoj v minulih dvajsetih letih je okreplil obe najvišji središči v SR Sloveniji — Ljubljano in Maribor. K temu je pripomoglo kopičenje najvišjih funkcij v obeh mestih: razvoj univerze, inštitutov, klinik, osredotočenje bančniških in upravnih funkcij, trgovine itd.

7. Lahko povzamemo z naslednjo mislijo: dvajsetletni razvoj centralnih naselij v SR Sloveniji je potekal v smislu diferenciacije. Pomnožila so se lokalna

in ruralna/industrijska središča, funkcijsko so se ojačala občinska središča ter obe glavni središči, nazadovala pa so »centralne vasi« in oslabela so nekatera središča srednje stopnje.

Temeljni vzroki za te spremembe so bili industrializacija, deagrarizacija, motorizacija in spremenjena potrošnja. Celotno obravnavano obdobje je potekalo v znamenju intenzivne industrializacije (Vrišer, 1977). Zaradi nje je prišlo do deagrarizacije in praznenja obsežnih podeželskih predelov (Mihevc, 1982). Pripomoglo je k dvigu življenjskega standarda in spodbudilo in okrepilo motorizacijo. Spremenilo je potrošnjo. Industrializacija je onemogočila nekatere tradicionalne obrti in vpeljala nekatere nove. Njeni učinki na centralnonaselbinsko omrežje so bili direktni (razvoj novih centralnih naselij, funkcijska obogatitev nekaterih središč) in indirektni (spremembe v potrošnji, motorizacija).

Deagrarizacija, ki je dosegla v SR Sloveniji izredno visoko stopnjo, je povzročila zlasti spremembe pri podeželskih središčih. Prav gotovo je treba njej pripisati vzroke nazadovanja »centralnih vasi«, ki so bile v preteklosti temeljna kategorija centralnih naselij na podeželju. Zmanjšanje porabe je vodilo k redukciji šol, zdravstvenih postaj, obrti, krajevnih uradov itd. Od tod tudi krepitev »subcentralnih vasi« (ali lokalnih središč), ki so tako postale osnovne enote v omrežju centralnih naselij in so nadomestile »centralne vasi«.

Motorizacija je vnesla v omrežje centralnih naselij znatne spremembe. Bolj ko je postajal avto dostopen najširšim slojem, bolj so izginjale doslej veljavne navade in pravila o uporabi storitev in nakupih v bližnjih centralnih naseljih. Motorizacija je predurgačila vsa dosedanja ekonomska merila in na tej podlagi pričela rušiti tradicionalno hierarhijo centralnih naselij. Z veliko večjo dostopnostjo, skrajšanjem razdalj, neodvisnostjo od javnega prometa je povzročila diferenciacijo med centralnimi naselji, ki je potekala v korist občinskih središč in središč najvišjih stopenj ter v škodo lokalnih in predvsem središč srednjih stopenj. Sodimo, da je prav motorizacija veliko pripomogla k nazadovanju »centralnih vasi« in »okrožnih središč« ter po drugi strani k močnejšemu uveljavljanju obeh republiških in šestih okrajnih središč. Njeni učinki bodo nedvomno močno vplivali na centralnonaselbinsko omrežje tudi v prihodnosti.

Pomemben vpliv na razvoj centralnih naselij je naposled imela tudi spremenjena potrošnja (Vrišer, 1985), ki so jo spodbudili socialnoekonomski razvoj, drugačna socialna sestava prebivalstva, obči svetovni napredek, rastoča industrijska proizvodnja, potrošništvo in različni psihološki nagibi (moda). Podobno kot prejšnji faktorji je tudi potrošnja vplivala na diferenciacijo središč. Zaradi boljše ponudbe so se potrošniki usmerjali glede zahtevnejših nakupov ali storitev predvsem k središčem najvišjih ravni. Po drugi strani je obči razvoj potrošnje terjal, da so osnovne dobrine in storitve kar najbližje stanovalcem; to je spodbujalo razmah centralnih naselij nižje stopnje oziroma osnovne oskrbe. V resnici se je temeljna oskrba v SR Sloveniji v minulih letih znatno izboljšala, zgostilo se je omrežje trgovin z mešanim blagom (samopostrežbe, »marketi«), gostišč, bencinskih servisov, bančnih ekspozitur, lekarn, slaščičarn itd., kar vse je pripomoglo k zmanjšanju razlik med mesti oziroma urbaniziranimi območji in podeželjem. Do podobnega razmaha je prišlo tudi na urbaniziranih območjih. Žal razpoložljivi podatki ne omogočajo takšnega prikaza; potrebno bi bilo podrobno kartiranje mest.

LITERATURA IN VIRI

- Bobek, H., Hofmayer A., 1981, Gliederung Österreichs in wirtschaftliche Strukturgebiete, Wien.
- Ilič, L., 1986, Pregled teritorialnih enot v SR Sloveniji s šiframi, Zavod SRS za statistiko, Rezultati raziskovanj, št. 385, Ljubljana.
- Kokole Vera, Kokole Vladimir, 1984, Gravitacija k centralnim naseljem na Dolenjskem, Dolenjska in Bela krajina, 13. zborovanje slovenskih geografov v Dolenjskih Toplicah, 1984, Ljubljana.
- Kokole, V., 1971, Centralni kraji v SR Sloveniji, Geografski zbornik, 12/1971, SAZU, Ljubljana.
- Kokole, V., 1978, Razvojne težnje v omrežju naselij na Tolminskem, Zgornje Posočje, 10. zborovanje slovenskih geografov, Tolmin-Bovec, 1975, Ljubljana.
- Mihovec, P., 1982, Značilnosti zgoščevanja prebivalstva v SR Sloveniji, Geografski vestnik, 54, Ljubljana.
- Natek, M., 1985, Prebivalstvo v gospodinjstvih z zemljiško posejstvo v SR Sloveniji v letu 1981, Geografski vestnik, 57, Ljubljana.
- Österreich - Atlas, 1978—80, Versorgung mit zentralen Diensten, XII 1 b, Wien.
- Pak, M., Batagelj, M., Hrvatina, M., 1987, Problematika centralnih naselij na Notranjskem, Notranjsko, Zbornik 14. zborovanja slovenskih geografov v Postojni, Postojna.
- Pak, M., Trilar, V., 1986, Problematika trgovine na Gorenjskem, Geografski vestnik, 58, Ljubljana.
- Preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani, 1979, uredil C. Ribičič, Ljubljana.
- Vrišer, I., 1968, Centralna naselja v Jugoslaviji, Ekonomska revija, 4, Ljubljana.
- Vrišer, I., 1977, Industrializacija Slovenije, Zavod SRS za družbeno planiranje, Ljubljana.
- Vrišer, I., 1985, Regionalni razvoj v SR Sloveniji, Ekonomska revija, 4, Ljubljana.
- Zakon o rednih sodiščih, UL SRS, 10/77, 8/42, 37/82.
- Zavod SRS za družbeno planiranje, 1986, Dolgoročni plan SR Slovenije za obdobje od leta 1986 do leta 2000, Uradni list SR Slovenije, Ljubljana, str. 40, točka 1.7
- Zavod SRS za družbeno planiranje — Področje za prostorsko planiranje, 1978. Prostorske povezave, Prostorski informacijski sistem — zasnova, Funkcionalna območja v SR Sloveniji, leto 3, št. 4., Ljubljana.
- Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, 1974, Zasnova urbanizacije, Regionalni prostorski plan za območje SR Slovenije, Zasnova regionalnega prostorskega razvoja, Ljubljana.
- Zavod SRS za statistiko, 1976, Enotna klasifikacija dejavnosti, Metodološka gradiva, 8/76, Ljubljana.
- Zavod SRS za statistiko, 1984, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981, Zaposleni po področjih dejavnosti in po naseljih, Rezultati raziskovanj, št. 346, Ljubljana.
- Zavod SRS za statistiko, 1981, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981, Prvi podatki po krajevnih skupnostih, Rezultati raziskovanj, št. 229, Ljubljana.
- Zavod SRS za statistiko, 1988, Izpis enot iz ERO, računalniški izpis — Register zasebnih podjetnikov — delovnih ljudi, ki samostojno opravljajo dejavnost z delovnimi sredstvi v lasti občanov.
- Zavod SRS za statistiko, 1988, Seznam organizacij in enot po občinah, računalniški izpis, Register delovnih organizacij in samoupravnih skupnosti.
- Zavod SRS za statistiko, 1987, Seznam šol s splošnimi podatki ob začetku šolskega leta 1986/87, Rezultati raziskovanj, št. 414, Ljubljana.

THE CENTRAL PLACES IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA IN THE YEAR 1987

Summary

The central places of the S. R. of Slovenia (NW Yugoslavia) have been already studied earlier by Kokole (1971) and Vrišer (1967). Both the network of central places and their hierarchy, however, have been considerably modified during the past twenty years because of the general societal evolution including changes in the administrative structure, in the organization of some social services (education, health) and of the courts of law as well as because of the growth of the private motor-car ownership and the pattern of consumption. This study is an attempt at the identification of the existing situation and of the changes in the network of central places. The sources of information included the statistical records such as various lists and registers of institutions and of economic enterprises in the socialist sector as well as of the small businesses in services, handicraft, catering, consulting, etc in the private sector and also the published telephone directories.

Both the qualitative and the quantitative indicators were used in the identification procedure. The qualitative evaluation of the central places was based on the identification of the presence of certain representative selected institutions and activities. In order to be able to compare the new situation with that in 1967 the author mainly relied on similar or same indicators used in the study by Kokole (1971.) The identification of the hierarchal levels was carried out in accordance with the frequency (number of observed occurrences) of selected indicators in the settlements. The following characteristic groupings of activities or institutions were discerned (and including — in each level —: a) the principal and, b) the ancillary indicators):

1. **local (rural) centres:** a) general store, primary school (possibly only a 4-year one), seat of the local community (mostly including several near-by settlements as well) — b) inn, joiner.

2. **Rural service or small industrial centres:** a) 8-year primary school, local health centre, communal local administration office, bank extension office, b) locksmith, tailor, butcher, petrol station, local telephone exchange.

3. **Commune* centres** a) seat of the communal administration, (secondary school), local small health clinic, veterinary station, chemist's shop, branch bank; police station; — b) shoemaker's shop, haberdasher and iron-ware, textiles and footwear shops, photographer, specialised sweets shop, hotel, cinema.

4. **District centres:** a) department store, secondary school, basic court of law, general hospital (main wards), bank department; — b) furniture and jewellery shops, optician, printing press, architects' bureau.

5. **Cantonal centres:** — a) head-office of a bank, multiple programme secondary school(s), larger hospital, main telephone exchange, weekly (or daily) newspaper; — b) theatre.

6. **Centres of provinces and republics:** — a) opera house, main clinical centre, daily newspaper; — b) higher administration offices, seats of various associations.

The quantitative evaluation was carried out using the statistical coefficient:

$$K = \frac{\text{Number of employes (work places) in the tertiary/quaternary sectors}}{\text{Number of inhabitants in thousands (in the respective local communities where the central place is located).}}$$

* Communes as basic administrative territorial units are very large, comparable in rural areas to rural districts, with an average population of some 15 to 20 thousand inhabitants!

The evaluation was meant to show the amount of the services provision in the local community as well as the relation to the average figures for the republic of Slovenia as a whole (i. e. 169 employed persons in the above mentioned service activities per one thousand inhabitants).

The qualitative assesment revealed the following composition of the network of central places in the S. R. of Slovenia: 392 local centres, 151 rural service and small industrial centres, 42 commune centres, 7 district centres, 6 cantonal centres, one centre of the province (Maribor) and, finally the centre of the republic, Ljubljana, the capital city. Thus altogether 600 central places were identified. The numerical relation between centres of particular hierarchal levels was, on the average, 1 : 3 which would point to an ordering according to Christaller's »market principle«.

The quantitative evaluation (analysis) has demonstrated that the more important central places have over 120 employed persons in the tertiary and quarternary sector's activities per one thousand inhabitants. The rural service and small industrial centres have, however, only between 80 and 160 and the lowest order local centres even much less, between 30 and 80 employed person in the service activities per one thousand inhabitants.

The comparison with the situation existing some twenty years ago has pointed, first of all, to some more marked changes in the lower ranks of the hierarchal structure of the central place system. An increase in the number of local and rural service/industrial centres was noted; together with the decline in the number of so called »central villages« (according to Kokole's definition of 1971) which used to be — in the late nineteen sixties — still the dominant type of central places in rural areas. The role of the commune centre has been increased whereas that of the so called »district« and of some of the »cantonal« centres has been weakened in favour of Ljubljana and Maribor, the only two highest ranking centres.

Some reasons for these changes have been suggested: the higher living standard of the population, which was primarily responsible for the increase in the number of local centres; further industrialization, which has enhanced the growth of smaller service/industrial rural centres; the communal system of administration, which has favoured the growth of the commune centres. Both the changed consumption patterns and the wide-spread car ownership have contributed to the weakening of the role of the centres in the middle hierarchal levels and have favoured the increased role of both centres of the highest order and of some centres of the next lower order.

SEZNAM CENTRALNIH NASELIJ V SR SLOVENIJI LETA 1987

1. Lokalna ali krajevna središča	— local centres
2. Ruralna (podeželska) ali industrijska središča	— rural service or small industrial centres
3. Komunalna ali občinska središča	— comune centres
4. Distriktna ali okrožna središča	— district centres
5. Kantonalna ali okrajna središča	— cantonal centres
6. Provincijska ali pokrajinska središča	— centres of provinces
7. Republiško središče	— center of republic

- * nadpovprečno opremljeno središče
 — podpovprečno opremljeno središče

Ajdovščina: 1. Brje, Budanje, Col, Črniče, Dobravlje, Goče, Lokavec Podkraj, Podnanos, Smarje, Vipavski križ, Vrhpolje, Vrtovin; 2. Vipava; 3. Ajdovščina.

Brežice: 1. Artiče, Cerklje, Globoko, Kapele, Pišce, Velika Dolina; 2. Bizeljsko, Dobova; 4. Brežice.

Celje: 1. Ljubecna, Strmec pri Vojniku, Šmartno v Rožni dolini; 2. Dobrna, Štore, Vojnik; 5. Celje.

Cerknica: 1. Babno Polje, Begunje pri Cerknici, Grahovo; 2. Nova vas — Velike Bloke, Rakek, Stari Trg; 3. Cerknica.

Črnomelj: 1. Adlešiči, Dragatuš, Griblje, Stari Trg ob Kolpi; 2. Semič, Vinica; 3. Črnomelj.

Domžale: 1. Blagovica, Dob, Ihan, Krašnja, Krtina, Radomlje-Preserje, Trzin, Vrhpolje; 2. Lukovica-Brdo, Mengeš,* Moravče; 3. Domžale.

Dravograd: 1. Libeliče, Šentjanž pri Dravogradu; 3. Dravograd.

Gornja Radgona: 1. Kapelski Vrh, Negova, Spodnja Ščavnica, Stogovci; 2. Apače, Radenci;* 3. Gornja Radgona.

Grosuplje: 1. Ambrus, Krka, Muljava, Polica, Ponikve, Šentvid pri Stični, Smarje-Sap, Temenica, Velika Račna, Višnja Gora, Zagradec, Zalna; 2. Ivančna Gorica — Stična.* Videm-Dobropolje; 3. Grosuplje.

Hrastnik: 1.—2.; Dol; 3. Hrastnik.

Idrija: 1. Črni Vrh, Dole, Godovič, Gornji Novaki, Otalež, Šebrelje, Vojsko; 2. Cerkno,* Spodnja Idrija; 3. Idrija.

Ilirska Bistrica: 1. Jelšane, Kutežovo; 2. Knežak, Podgrad; 3. Ilirska Bistrica.

Izola: 1. Dvori nad Izolo; 2.—; 3. Izola.

Jesenice: 1. Blejska Dobrava, Mojstrana; 2. Kranjska Gora,* Žirovnica-Zabreznica; 4. Jesenice.

Kamnik: 1. Komenda, Mekinje, Motnik, Nevlje, Stahovica-Zgornje Stranje, Smartno v Tuhinju, Tunjice; 2. Duplica.— Laze-Zgornji Tuhinj; 3. Kamnik.

Kočevje: 1. Kočevska Reka, Livold, Stara Cerkev; 2. Draga-Podpreseka, Osilnica, Predgrad, Pri Cerkvi-Struge, Vas; 3. Kočevje.

Koper: 1. Bertoki, Gračišče, Marezige, Pridvor, Spodnje Škofije; 2. Ankaran-Hrvatini.—Dekani, Smarje pri Kopru, 5. Koper.

Kranj: 1. Goriče, Kokra, Mavčiče, Naklo, Podbrezje, Predoslje, Spodnje Duplje, Senčur, Trboje, Voklo, Zalog, Zgornje Besnica, Zgornje Jezersko, Žabnica; 2. Cerklje na Gorenjskem, Predvdor; 5. Kranj.

Krško: 1. Brestanica, Koprivnica pri Brestanici, Leskovec pri Krškem, Podbočje, Veliki Podlog; 2. Kostanjevica, Raka, Senovo;* 3. Krško.

Laško: 1. Breze, Jurklošter, Rečica, Sedrož, Svibno, Zidani Most; 2. Radeče,* Rimske Toplice; 3. Laško.

Lenart: 1. Benedikt v Slovenskih Goricah, Cerkvenjak, Jurovski dol, Lokavec, Spodnja Voličina, Zgornja Ščavnica; 2. Gradišče v Slovenskih Goricah; 3. Lenart.

Lendava: 1. Centiba, Gabrje, Genterovci, Gornja Bistrica, Kobilje, Odranci, Pečiševci, Velika Polana; 2. Črenšovci, Dobrovnik, Turnišče; 3. Lendava.

Litija: Dole pri Litiji, Hotič, Jevnica, Kresnice, Polšnik, Primskovo, Sava, Štangerske Poljane, Vače; 2. Gabrovka, Smartno pri Litiji;— 3. Litija.

- Ljubljana-Bežigrad:** 1. Dol pri Ljubljani! 2. —; 7. Ljubljana.
- Ljubljana-Center:** 7. Ljubljana
- Ljubljana-Moste-Polje:** 1. Besnica, Dolsko, Mali Lipoglav; Sostro-Zadvor, Zadbodrova, Zalog; 2. Polje; 7. Ljubljana.
- Ljubljana-Siška:** 1. Gameljne, Pirniče, Skaručna, Smlednik, Sora, Tacen, Utik; 2. Medvode,* Vodice; 7. Ljubljana.
- Ljubljana-Vič-Rudnik:** 1. Brezovica, Črni Vrh, Golo, Iška vas, Lavrica, Notranje Gorice, Rakitna, Rob, Turjak, Vnanje Gorice, Zelimlje; 2. Dobrova, Horjul, Kamnik pod Krimom-Preserje,— Ig, Polhov Gradec, Skofljica, Velike Lašče; 7. Ljubljana.
- Ljutomer:** 1. Bučkovci, Cezanjčevci, Cven, Razkrižje-Šafarsko, Stročja vas, Veržej; 2. Križevci; 3. Ljutomer.
- Logatec:** 1. Hotedrščica, Laze, Rovte; 2. —; 3. Logatec.
- Maribor-Pesnica:** 1. Ceršak, Jareninski Dol, Pesnica, Spodnji Jakobski Dol, Svečina—Plač, Zgornja Velka; 2. Sladki vrh,—Šentilj, Zgornja Kungota.
- Maribor-Pobrežje:** 1. Dvorjane, Pernica, Zgornja Korena, Zgornji Duplek; 2. Malečnik, Spodnji Duplek; 6. Maribor.
- Maribor-Rotovž:** 1. Brestrnica; 2. Kamnica; 6. Maribor.
- Maribor-Ruše:** 1. —; 2. Lovrenc na Pohorju, Selnica ob Dravi; 3. Ruše.
- Maribor-Tezno:** 1. —; 2. Limbuš; 6. Maribor.
- Maribor-Tezno:** 1. Dobrave-Dravski dvor, Marjeta na Dravskem polju, Orehova vas-Slivnica pri Mariboru, Starše; 2. Fram, Miklavž na Dravskem polju, Rače, Spodnje Hoče; Maribor.
- Metlika:** 1. Podezemelj-Gradac, Suhor; 2. —; 3. Metlika.
- Mozirje:** 1. Rečica ob Savinji, Solčava, Šmartno ob Dreti; 2. Gornji Grad, Ljubno,* Luče, Nazarje; 3. Mozirje.
- Murska Sobota:** 1. Bakovci, Bodonci, Bogojina, Brezovci, Dokležovje, Fokovci, Gederovci, Hodoš, Križevci-Domanjševci, Krog, Kuzma, Mačkovci, Martjanci, Melinci, Pertoča, Prosenjakovci, Puconci, Rogoševci, Salovci, Tešanovci, Tišina; 2. Beltinci,* Cankova, Gornji Petrovci, Grad; 5. Murska Sobota.
- Nova Gorica:** 1. Bilje, Bukovica, Gradišče nad Prvačino, Grgar, Kal nad Kanalom, Kojsko, Kostanjevica na Krasu, Levpa, Lig, Lokavec, Prvačina, Renče, Ročinj, Šempas, Trnovo, Vogrsko, Vrtojba; 2. Anhovo-Dekle,* Branik, Čepovan, Dobrovo, Dornberk, Kanal,* Miren,* Šempeter;* 5. Nova Gorica.
- Novo mesto:** 1. Birčna vas, Brusnice, (Dvor), Hinje-Hrib, Mirna Peč, Orehovica, Otoče, Podgrad, Stopiče, Šmarjeta, Smihel pri Novem mestu; 2. Dolenjske Toplice, Straža-Vavta vas, Šentjernej, Škocjan, Žužemberk; 5. Novo mesto.
- Ormož:** 1. Ivanjkovci, Kog, Miklavž pri Ormožu, Podgorci, Tomaž pri Ormožu, Velika Nedelja; 2. Središče ob Dravi; 3. Ormož.
- Piran:** 1. Raven, Strunjan; 2. Lucija, Portorož,* Sečovlje; 3. Piran.
- Postojna:** 1. Bukovje, Dolane, Dolnja Košana, Hruševje, Planina, Prestranek, Studeno, Zagorje; 2. Pivka;* 4. Postojna.
- Ptuj:** 1. Cirkovce, Destrnik-Janežovski Vrh, Dornova, Grajena, Lovrenc na Dravskem polju, Markovci, Ptujška Gora, Spodnja Hajdina, Stoperce, Trnovska vas, Videm pri Ptuj, Vitomarci, Zavrč, Zgornji Leskovec, Zetale; 2. Cirkulane, Gorišnica, Juršinci, Kidričevo,* Majšperk, Podlehni; 4. Ptuj.
- Radlje:** 1. Ožbalt, Remšnik, Spodnja Kapla, Vuhred; 2. Muta,— Podvelka, Ribnica na Pohorju, Vuzenica;* 3. Radlje.
- Radovljica:** 1. Begunje na Gorenjskem, Bohinjska Bela, Koprivnik, Kropa-Lipnica, Ljubno, Mošnje, Podnart-Ovsiše, Ribno, Srednja vas v Bohinju, Zgornje Gorje; 2. Bled,* Bohinjska Bistrica, Lesce;— 3. Radovljica.
- Ravne:** 1. Kotlje, Leše, Šentanel; 2. Črna, Mežica,* Prevalje;* 3. Ravne.
- Ribnica:** 1. Dolenja vas, Svet Gregor; 2. Hrib-Loški Potok, Sodražica; 3. Ribnica.
- Sevnica:** 1. Blanca, Boštanj, Bučka, Loka pri Zidanem Mostu, Studenec, Šentjanž, Tržišče; 2. Krmelj; 3. Sevnica.
- Sežana:** 1. Lokev, Materija, Misleče, Obrov, Pliskovica, Povir, Senožče, Slivje, Stanjel, Tomaj, Vremški Britof; 2. Divača, Dutovlje, Hrpelje-Kozina, Komen; 3. Sežana.

Slovenj Gradec: 1. Pameče, Podgorje, Sele, Srednji Dolič, Šmartno pri Slovenj Gradcu; 2. Mislinja; 4. Slovenj Gradec.

Slovenska Bistrica: 1. Crešnjevca, Kebelj, Laporje, Makole, Pragersko, Spodnja Polskava, Smartno na Pohorju, Tinje, Zgornja Ložnica, Zgornja Polskava; 2. Oplotnica, Poljčane; 3. Slovenska Bistrica.

Slovenske Konjice: 1. Gorenje pri Zrečah, Jernej pri Ločah, Stranice, Špitalič pri Slovenskih Konjicah, Tepanje, Žiče; 2. Loče pri Poljčanah, Vitanje, Zreče;* 3. Slovenske Konjice.

Sentjur pri Celju: 1. Dobje pri Planini, Dramlje, Gorica pri Slivnici, Kalobje, Loka pri Žusmu, Lopaca (Prevorje); 2. Planina pri Sevnici, Ponikva; 3. Sentjur pri Celju.

Škofja Loka: 1. Bukovščica, Davča, Dražgoše, Javorje, Lenart nad Lušo, Lučine, Poljane nad Škofjo Loko, Reteče, Selca, Sovodenj, Spodnja Sorica; 2. Gorenja vas, Zelezniki, Žiri; 3. Škofja Loka.

Smarje pri Jelšah: 1. Dobovec pri Rogatcu, Kristan Vrh, Lesično, Mestinje, Pristava pri Mestinju, Sladka Gora, Stojno selo, Šentvid pri Grobelnem, Vinski Vrh pri Slivnici, Zgornja Kostrivnica; 2. Bistrica ob Sotli, Kozje, Podčetrtak, Rogatec, Rogaska Slatina;* 3. Smarje pri Jelšah.

Tolmin: 1. Breginj, Dolenja Trebuša, Drežnica, Grahovo-Koritnica, Livek, Soča, Šentviška Gora, Volče, Žaga; 2. Bovec, Kobarid,* Podbrdo, Most na Soči; 3. Tolmin.

Trbovlje: 1. Dobovec; 2.—; 4. Trbovlje.

Trebnje: 1. Dobrnič, Dolenja Nemaška vas, Šentlovrenc, Šentrupert, Trebelno, Veliki Gaber; 2. Mirna, Mokronog; 3. Trebnje.

Tržič: 1. Križe, Leše, Podljubelj; 2.—; 3. Tržič.

Velenje: 1. Paka pri Titovem Velenju, Pesje, Skale, Topolšica; 2. Šmartno ob Paki, Soštanj; 4. Titovo Velenje.

Vrhnika: 1. Bevke, Dragomer, Drenov Grič; 2. Borovnica, 3. Vrhnika.

Zagorje: 1. Cemšenik, Izlake, Kisovec, Mlinše, Podkum, Senožeti, Šentgotard; 2.—; 3. Zagorje.

Zalec: 1. Braslovče, Galicija, Gomilsko, Gotovlje, Griže, Letuš, Liboje, Petrovče, Tabor, Vinska Gora; 2. Polzela, Prebold, Šempeter v Savinjski dolini,— Vransko; 3. Zalec.

CENTRALNA NASELJA V SR SLOVENIJI LETA 1987
 THE NETWORK OF CENTRAL PLACES IN THE SOCIALIST REPUBLIC OF SLOVENIA
 (YUGOSLAVIA) IN THE YEAR 1987

LEGENDA

- lokalna (krajevna) središča
- ruralna ali industrijska središča
- komunalna (občinska) središča
- distriktna (okrožna) središča
- kantonalna (okrajna) središča
- provincialna (pokrajnska) središča
- republiška središča
- + nadpovprečno opremljena središča
- podpovprečno opremljena središča
- občinska meja

LEGEND

- Local Centres
- Rural Service or Small Industrial Centres
- Commune Centres
- District Centres
- Cantonal Centres
- Centres of Provinces
- Center of Republic
- Services Provision over the Amount
- Services Provision under the Amount
- Border of Communes

Avtor: Igor Vršer
 Risala: Meta Ferjan
 Izdelano v GIAM ZRC SAZU 1988